

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

PUL - KREDİT SİSTEMİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ MƏRKƏZİ BANKIN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5301.01 – “Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Yusif Taryel oğlu Məmmədov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Elnur Məhəmməd oğlu Sadıqov

Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru
Salah Məmmədəli oğlu Məmmədov

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mehriban Kərəm qızı Tağıyeva

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Şadiyyə Mail qızı Amanova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.10 Dissertasiya şurası

**Dissertasiya şurasının
sədri:**

İqtisad elmləri doktoru, professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

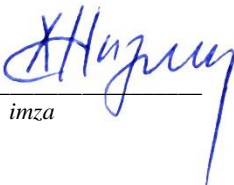

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi:**

İqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Suqra İnqilab qızı Hübətova

**Elmi seminarın
sədri:**

iqtisad elmləri doktoru, professor
Nizami Nəcəfqulu oğlu Xudiyev

imza

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. İqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında əsas rol oynayan institusional mexanizmlərdən biri də ölkənin maliyyə-bank sistemidir. Pul-kredit siyasətinin səmərəli və sistemli şəkildə koordinasiyalı idarə olunması iqtisadi sabitliyin əsas şərtlərindən biridir. Bu baxımdan, müasir dövrdə qlobal və regional maliyyə risklərinin artması pul-kredit sisteminin daha səmərəli tənzimlənməsini tələb edir. Pul və məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsi, o cümlədən inflyasiyanın tənzimlənməsi, makroiqtisadi sabitliyin qorunması və iqtisadi artımın dəstəklənməsi məqsədilə Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi mövzunun araşdırılmasını aktuallaşdırır. Dissertasiya mövzusu elmi ədəbiyyatda geniş şəkildə araşdırılsa da, dəyişən makroiqtisadi şərait və yeni çağırışlar fonunda mövzunun aktuallığı daim qorunub saxlanılır. Mərkəzi Bankın pul-kredit sisteminin tənzimlənməsində rolunun əsas olduğunu nəzərə alaraq, bu sahədə maliyyə siyasətindən istifadənin səmərəli təşkili məsələsi prioritet hesab edilir. Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi pul siyasətinin səmərəliliyi milli iqtisadiyyatın inkişafına təsir edir. Burada səmərəlilik həm inkişaf göstəricisi, həm də stimulaşdırıcı amil kimi çıxış edir. Dissertasiyada ənənəvi alətlər və pul siyasəti məqsədlərinə nail olmaq üçün istifadə oluna biləcək yeni yanaşmalar araşdırılmışdır.

Pul-kredit sisteminin tənzimlənməsi və maliyyə sektorunun davamlı inkişafının təmin olunması ölkə başçısı tərəfindən təsdiq edilmiş Strateji Yol Xəritələri (milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə, maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair), “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” və “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası” kimi strateji sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə, “2024-2026-cı illərdə maliyyə sektorunun inkişaf Strategiyası”nda maliyyə inklüzivliyinin artırılması, maliyyə bazarlarının dərinləşdirilməsi və innovativ xidmətlərə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi kimi məsələlər prioritet istiqamətlər olaraq müəyyən edilmişdir.

Bank sisteminin ümumi iqtisadiyyat kontekstində araşdırılması

İqtisadçı alimlərin hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Bank-maliyyə sektorunun iqtisadi inkişafdakı rolunun öyrənilməsində görkəmli alimlərdən Ə.Ə.Ələkbərov, S.M.Məmmədov, E.M.Sadıqov, N.N.Xudiyev, M.M.Bağirov, V.Ə.Qasımlı, Z.F.Məmmədov, Z.H.Zeynalov, İ.Z.Seyfullayev, R.A.Bəşirov, A.A.Babayev, Z.H.İbrahimov və digər iqtisadçıların araşdırmaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici iqtisadçılardan C.M.Keyns, B.S.Bernanke, F.S.Mishkin, P.Volcker, J.P.Morgan, A.Mellon, C.E.Walsh, R.C.Merton, P.Krugman, A.L.Kudrin, S.Sumner, L.P.Krolivetskaya və digərləri müvafiq sahə ilə bağlı araşdırmalar aparmışdır. Eyni zamanda, pul-kredit sisteminin həyata keçirilməsində Mərkəzi Bankın rolu və bank sistemi ilə real sektor arasındakı qarşılıqlı əlaqələr bu sahədə araşdırmaların aktuallığını artırır. Tədqiqat işində pul-kredit siyasətinin tənzimlənməsində Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin makroiqtisadi sabitliyə və iqtisadi inkişafa təsiri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi məqsədilə pul-kredit sisteminin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rolu tədqiqatın obyektı olaraq seçilmişdir. Tədqiqatın predmeti isə pul-kredit siyasətinin tənzimlənməsi çərçivəsində Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə istifadə olunan mexanizmlərin, alətlərin və pul siyasətinin transmissiyasının iqtisadi nəticələrə təsirinin təhlili və qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi pul-kredit siyasətinin tənzimlənməsində Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin iqtisadi inkişafa və maliyyə sabitliyinə təsirinin araşdırılması, bu sahədə tətbiq olunan monetar alət və mexanizmlərin qiymətləndirilməsi, habelə Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi təkliflərin verilməsidir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- Pul-kredit siyasətinin nəzəri əsaslarını və beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan mexanizmləri təhlil etmək;
- Pul siyasətinin əsas alətlərinin iqtisadi inkişafa təsirini müəyyənləşdirmək, habelə monetar siyasətin real sektor, qiymət səviyyəsi və maliyyə bazarlarına təsirini qiymətləndirmək;
- Pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində məzənnə, kredit və faiz

kanallarının qarşılıqlı təsirini və nisbi əhəmiyyətini təhlil etmək və onların makroiqtisadi sabitlikdə rolunu müəyyənləşdirmək;

- Pul siyasətinin bank sektoru dayanıqlığına və maliyyə dərinliyinə təsirini qiymətləndirmək;
- Rəqəmsal maliyyə texnologiyaları və innovativ alətlərin pul-kredit siyasətinin təsir mexanizminə inteqrasiyasını araşdırmaq;
- Əldə olunan nəticələr əsasında Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin səmərəliliyinin artırılması üçün təkliflər hazırlamaq.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində dinamik təhlil, statistik təhlil, struktur təhlil, GZİT (Güclü və Zəif tərəflər, İmkanlar və Təhlükələr) təhlil, müqayisəli təhlil və riyazi-statistik proqnozlaşdırma, ekonometrik modellərin tətbiqi, eləcə də korrelyasiya-reqressiya analizlərindən istifadə edilmişdir. Tədqiqatda pul-kredit siyasətinin qısamüddətli və uzunmüddətli təsirlərini ölçmək, habelə ötürmə kanallarının gücünü qiymətləndirmək üçün Struktur VAR (SVAR) və VECM kimi ekonometrik modellər vasitəsilə geniş təhlillər aparılıb. ARDL və kointeqrasiya testləri isə faiz dərəcələri, pul aqreqatları və inflyasiya arasında davamlı əlaqələrin mövcudluğunu yoxlamaq məqsədilə istifadə edilib.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasını bank sektorunun mövcud vəziyyəti və onun iqtisadi inkişafda rolunun gücləndirilməsi ilə bağlı elmi əsərlər, pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində Mərkəzi Bankın fəaliyyətinə dair tədqiqatlar, habelə ölkənin ali qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilmiş normativ-hüquqi sənədlər təşkil edir. Dissertasiyada Mərkəzi Bankın və Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi hesabatları, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı və digər qurumların məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işində Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin tənzimlənməsində səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri nəzəri-metodoloji əsaslar, institusional mühit və mövcud monetar siyasət çərçivəsində təhlil edilərək aşağıdakı müddəalar müdafiyyə çıxarılır:

- Pul-kredit tənzimlənməsinin elmi-nəzəri əsaslarının öyrənilməsi və onların mövcud iqtisadi şəraitə uyğun sistemləşdirilməsi;
- Pul-kredit siyasəti alətlərindən istifadədə beynəlxalq təcrübənin

öyrənilməsi, monetar siyasətin yerli iqtisadi və regional xüsusiyyətlərə uyğun inteqrasiyası;

- Pul-kredit siyasəti qərarlarının qiymətləndirilməsi üçün uyğun iqtisadi-statistik modellərin tətbiqi, əldə olunan nəticələrin təhlili, habelə bu nəticələrin mövcud monetar siyasətin məqsəd və alətləri ilə uyğunluğunun müəyyənəşdirilməsi;
- Pul-kredit siyasətinin inkişafında maliyyə inklüzivliyinin, rəqəmsal ödənişlərin və ödəniş-maliyyə infrastrukturundakı yeniliklərin monetar ötürücülük mexanizminə təsirinin qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanda pul-kredit siyasətində səmərəliliyinin əsas hədəf indikatoru göstəriciləri (KPI) əsasında qiymətləndirilməsi;
- Beynəlxalq təcrübə və yerli iqtisadi xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Azərbaycanda pul siyasətinin real sektora təsir mexanizmlərinin təhlili və optimal yol xəritəsinin müəyyənəşdirilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatda Mərkəzi Bankın əməliyyat çərçivəsinin əsas alətləri hesab olunan faiz dərəcəsi koridoru, açıq bazar əməliyyatları, məcburi ehtiyat normaları və likvidlik idarəetməsi iqtisadi mühitlə qarşılıqlı təsirdə vahid yanaşma çərçivəsində təhlil edilmişdir.

Müəllif tərəfindən müdafiəyə təqdim olunan və tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş elmi yeniliklər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkədə sabit məzənnə rejiminin mövcudluğu şəraitində pul siyasətinin ötürmə mexanizmi xüsusi qurulmuş kəmiyyət modeli əsasında təhlil olunmuş, əldə olunan nəticələrə uyğun olaraq institutional reallıqlarla uzlaşdırılmış istiqamətlər müəyyən edilmişdir;
- Pul-kredit sisteminin tənzimlənməsində Mərkəzi Bankın rolu və təsir mexanizmləri təhlil olunmuş, bu istiqamətdə monetar siyasətin səmərəliliyi real sektor və ümumi iqtisadi dinamikanı əks etdirən makroiqtisadi indikatorlar əsasında qiymətləndirilmişdir;
- Azərbaycan bank sektorunun cari vəziyyəti təhlil olunmuş və monetar siyasətin səmərəliliyinə təsir edən amillər müəyyən edilərək pul siyasətinin əməliyyat çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təkliflər irəli sürülmüşdür;

- Bank sektorunun iqtisadi inkişafda rolu araşdırılmış və pul-kredit alətlərinin real sektora təsirinin ölçülə bilən göstəricilər əsasında qiymətləndirilməsi üçün yanaşma təqdim olunmuşdur;
- Pul siyasətinin ötürücülüğündə məzənnə kanalının əsas rol oynadığı, qeyri-sabit iqtisadi dövrlərdə faiz siyasətinin təsirinin zəiflədiyi, məzənnə və kredit kanallarının aparıcı mövqə tutduğu, iqtisadi baxımdan sabit mərhələlərdə isə faiz siyasətinin ötürülmə mexanizminin daha sürətli təsir göstərdiyi ekonometrik təhlillə sübut olunmuşdur;
- Müasir tendensiyalar, o cümlədən rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi, maliyyə dərinliyinin artırılması və makroprudensial siyasətin tətbiqi nəzərə alınaraq, pul siyasətinin həyata keçirilməsində mövcud iqtisadi şərait əsasında Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində praktik təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş nəticə və əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr pul-kredit siyasətinin səmərəliliyini artırmaqla Mərkəzi Bankın fəaliyyətini daha da gücləndirməyə və monetar alətlərin optimal tətbiqini təmin etməyə imkan yaradır. Tədqiqat çərçivəsində müəyyən edilən elmi əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr Mərkəzi Bankın inflyasiya hədəfləməsi, likvidlik tənzimlənməsi və kredit bazarına təsir mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün tətbiq oluna bilər. Eyni zamanda, araşdırmada maliyyə sabitliyinin qorunması, maliyyə sektorunun dərinləşdirilməsi, iqtisadi aktivliyin stimullaşdırılması, maliyyə sektorunun ÜDM-də payının artırılması və monetar siyasətin real sektorun inkişafına daha səmərəli təsir göstərməsi, habelə maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri kimi əsaslandırılmışdır.

Dissertasiya işində əldə olunan materiallar (elmi yeniliklər və təkliflər daxil olmaqla) tədris-metodiki materialların hazırlanmasında, həmçinin UNEC və digər ali məktəblərdə makroiqtisadiyyat, maliyyə və digər fənlərin tədrisində mühazirə materialı kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas nəzəri müddəaları, nəticə və təkliflər 2022-2025-ci illərdə beynəlxalq

və ümumrespublika elmi-praktiki konfranslarda məruzə edilmiş və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi nəşrlər siyahısında olan dövrü elmi jurnallarda məqalələr dərc olunmuşdur. Dissertasiya mövzusu üzrə ümumi həcmi 10 çap vərəqi olan 16 elmi əsər çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş (13235 işarə), üç fəsil (I fəsil – 98003 işarə, II fəsil – 70083 işarə, III fəsil – 53486 işarə) nəticə və təkliflər (27799 işarə) və istifadə edilmiş 138 adda ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi (16 cədvəl, 25 qrafik və ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla) 262606 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

GİRİŞ

I Fəsil. Pul-kredit sisteminin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

- 1.1. Pul-kredit sisteminin iqtisadi tənzimləmə sistemində roluna dair nəzəri baxış
- 1.2. Pul-kredit sisteminin formalaşmasında maliyyə alətlərinin rolu
- 1.3. Pul-kredit sisteminin tənzimlənməsində beynəlxalq təcrübə

II Fəsil. Müasir dövrdə pul-kredit sisteminin həyata keçirilməsində Mərkəzi Bankın fəaliyyət xüsusiyyətləri

- 2.1. Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi
- 2.2. Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətində antiböhran tədbirləri
- 2.3. Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin qiymətləndirilməsi meyarları

III Fəsil. Mərkəzi Bankın pul-kredit sisteminin tənzimlənməsində rolunun artırılması istiqamətləri

- 3.1. Mərkəzi Bankın pul-kredit sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi
- 3.2. Müasir dövrdə pul-kredit sisteminin ölkənin iqtisadi inkişafına təsirinin proqnozlaşdırma istiqamətləri

Nəticə və təkliflər

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

İxtisarlər və şərti işarələr

DİSSERTASIYANIN QISA MƏZMUNU

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyən edilmiş, tədqiqat prosesində istifadə edilmiş metodlar, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, habelə aprobeasiyası barədə məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın “**Pul-kredit sisteminin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları**” adlı birinci fəslində pul-kredit siyasətinin iqtisadi tənzimləmə sistemində nəzəri əsasları, pul-kredit sisteminin formalaşmasında maliyyə alətlərinin rolu, habelə pul-kredit siyasətində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi tədqiq edilmişdir.

Pul-kredit sistemi pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, kredit münasibətlərinin idarə olunması və makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə yönəlmiş əsas iqtisadi mexanizmlərdən biridir. *Pul-kredit siyasəti real iqtisadiyyata nəzərəcarpacaq dərəcədə və davamlı təsir gücünə malikdir*¹. İqtisadi böhranlara qarşı dayanıqlılığını artırmaq, makroiqtisadi balansı qorumaq və uzunmüddətli rifahı təmin etmək üçün Mərkəzi Bank tərəfindən səmərəli pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi zəruri hesab edilir.

İqtisadi nəzəriyyələrin müxtəlif baxışları pul-kredit siyasətinin mahiyyətinə fərqli yanaşmalar irəli sürmüşdür. Klassik və neoklassik məktəblər pul siyasətinin iqtisadi proseslərə təsirini nisbətən məhdud qiymətləndirir və bazar mexanizmlərinin özünü tənzimləmə qabiliyyətini əsas prinsip kimi qəbul edirlər. Keynsçi və post-Keynsçi yanaşmalar dövlətin və mərkəzi bankın aktiv rolunu əhəmiyyətli hesab edir, monetaristlər isə makroiqtisadi sabitliyin əsas şərti kimi pul təklifinin səmərəli idarə olunmasını vurğulayırlar.

¹ Altavilla C., Carboni G., Lenza M., Uhlig H. Interbank rate uncertainty and bank lending // ECB Working Paper. - Frankfurt am Main: European Central Bank, - 2019.

Cədvəl 1. Pul-kredit sisteminin tənzimləyici funksiyaları²

Makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi artım	İnflyasiya və qiymətlərin idarə olunması	Maliyyə və valyuta sabitliyi
İqtisadiyyatın dayanıqlılığının təmin edilməsi	Pul kütləsinə nəzarət və inflyasiya təzyiqlərinin azaldılması	Valyuta məzənnəsinin sabitliyinin qorunması və xarici ticarət balansının tənzimlənməsi
Fiskal siyasət ilə koordinasiyalı formada iqtisadi sabitliyin gücləndirilməsi	Pul siyasəti alətləri vasitəsilə istehlak və investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi	Xarici investorların etimadını artırmaq və kapital axınının stimullaşdırılması
Davamlı iqtisadi artımı təmin edən sabit makroiqtisadi mühitin formalaşdırılması	Qiymət sabitliyinin təmin edilməsi üzrə iqtisadi qərarların proqnozlaşdırıla bilən olması	Maliyyə bazarlarının dayanıqlılığının təmin edilməsi və böhran risklərinin azaldılması

Pul-kredit sisteminin iqtisadi rolu bir neçə faktorla izah edilə bilər. Birincisi, monetar sistem maliyyə sektorunun dayanıqlılığını qorumaqla kredit resurslarının optimal bölgüsünü təmin edir və bank ekosisteminin sağlam fəaliyyəti biznes mühitinin inkişafına təkan verir. İkincisi, pul-kredit siyasəti alətlər vasitəsilə iqtisadi artıma və məşğulluğa təsir göstərir.

Qlobal miqyasda baş verən rəqəmsal transformasiya bankların rəqəmsallaşması istiqamətində maliyyə institutların fəaliyyətinə yeni yanaşmalar tələb edir. Bu baxımdan, müasir dövrimüzdə mərkəzi banklar sürətli iqtisadi dəyişikliklər fonunda fəaliyyət göstərirlər. Bu istiqamətdə süni intellektin (AI) tətbiqi iqtisadi sferada texnologiya səmərəliliyin artırılması, dəqiqliyin yüksəldilməsi və qərarvermə proseslərinin gücləndirilməsi baxımından böyük potensiala malikdir və mərkəzi banklar AI vasitəsilə əməliyyatlarını daha da təkmilləşdirirlər. Süni intellektdən istifadə mərkəzi banklar üçün böyük həcmli məlumatların sürətli təhlili, çevik qərarvermə qabiliyyəti, iqtisadi proqnozların verilməsi, maliyyə risklərinin öncədən aşkarlanması, virtual köməkçi xidmətlərdən istifadə kimi əsas üstünlüklərə malikdir. Bundan əlavə, rəqəmsal pul bir-biri ilə əlaqəli

² Dornbuş R., Fişer S., Stars R. *Makroiqtisadiyyat. Dərslük.* - Bakı: McGraw-Hill Global Education Holdings və Mərkəzi Bank, - 2016. s.118-306

iki istiqamətdə inkişaf edir: Mərkəzi Bank rəqəmsal valyutaları (CBDC) və real-vaxt rejimində ödəniş (RTP) platformaları. CBDC-lər mərkəzi bankın yeni, risksiz öhdəliyini yaradır. RTP platformaları isə mövcud kommersiya bank pulunun hesablaşmasını modernləşdirir. Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BIS) CBDC-ni “milli hesab vahidində ifadə olunan, mərkəzi bankın birbaşa öhdəliyi olan yeni bir rəqəmsal pul forması” kimi müəyyən edir. *Sorğu məlumatları göstərir ki, dünya mərkəzi banklarının 94%-i hazırda CBDC-ləri araşdırır*³. Real-vaxt ödəniş sistemi olan AZ-FAST və gələcəkdə mümkün olan pərakəndə CBDC üçün əsas texnoloji baza SİMA platformasıdır. Bu platforma funksional yanaşmasına görə digər ölkələrdəki FedNow, UPI və Pix kimi sistemlərlə eyni xətt üzrə dayanır, sürətli və təhlükəsiz rəqəmsal ödənişləri təmin etməyə yönəlir.

Pul-kredit sisteminin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün beynəlxalq təcrübədə müxtəlif səmərəlilik indekslərindən istifadə edilir. Səmərəlik indeksi əsasən inflyasiya dərəcəsinin hədəflənən səviyyədən kənaraçıxma faizi, real iqtisadi artım tempi ilə uzunmüddətli potensial artım arasındakı fərq, maliyyə bazarlarının dayanıqlılığı və valyuta məzənnəsinin sabitliyi kimi göstəricilərə fokuslanır. Səmərəlik indeksinin yüksək olması üçün pul-kredit siyasəti yalnız inflyasiya və iqtisadi artım balansını deyil, həm də maliyyə sabitliyi və risklərin idarə olunmasını özündə ehtiva edir. Beynəlxalq maliyyə qurumları, o cümlədən Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və digər maliyyə institutları bankların fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün əsas hədəf indikatoru göstəricilərindən (KPI – Key Performance Indicators) istifadə edirlər. Bu indikatorlar pul-kredit siyasətinin təhlilinə və proqnozlaşdırılmasına imkan yaradır.

Ümumilikdə, Mərkəzi Bank tərəfindən pul-kredit siyasətində çevik və innovativ yanaşmalar tətbiq etməsi makroiqtisadi sabitlik baxımından mühüm rol oynayır. Qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrin tətbiqi Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına və maliyyə sabitliyinin qorunmasına mühüm töhfə verə bilər.

³ Di Iorio A., Kosse A., Mattei I. Results of the 2023 BIS survey on CBDC and crypto // BIS Paper No. 147. - Basel: Bank for International Settlements, 2024. - pp. 2.

Dissertasiyanın “**Müasir dövrdə pul-kredit sisteminin həyata keçirilməsində Mərkəzi Bankın fəaliyyət xüsusiyyətləri**” adlı ikinci fəslində Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi, pul-kredit siyasətində tətbiq olunan antiböhran tədbirləri və monetar siyasətin qiymətləndirilmə meyarları geniş şəkildə təhlil olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında pul-kredit sisteminin inkişafı və maliyyə sabitliyinin qorunması üçün Mərkəzi Bank tərəfindən müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Pul-kredit sistemi iqtisadi inkişafın və makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətini həyata keçirməsi ölkədə inflyasiyanın idarə olunması, milli valyutanın sabitliyinin qorunması və maliyyə sisteminin dayanıqlılığının təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Cədvəl 2. Mərkəzi Bankın əsas iqtisadi göstəriciləri haqqında məlumat

	2020	2021	2022	2023	2024
Uçot dərəcəsi, %	6.25 - 6.50	6.25 - 7.00	7.50 - 8.25	7.50 - 7.75	7.25
İllik inflyasiya, %	2.8	6.7	13.9	8.8	4.9
Strateji valyuta ehtiyatları, mlrd. ABŞ dolları	51.1	50.8	53.2	58.5	71
Rəsmi valyuta ehtiyatları, mln. ABŞ dolları	6369.4	7075.0	8995.7	11613.0	10959.5

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistik məlumat bazalarına istinad olunaraq müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Təhlillər göstərir ki, son illərdə Mərkəzi Bankın iqtisadi göstəricilərində bir sıra mühüm dəyişikliklər müşahidə olunub. Uçot dərəcəsi, illik inflyasiya göstəricisi, strateji və rəsmi valyuta ehtiyatları müəyyən dövrlərdə artmış, bəzi illərdə isə azalma qeydə alınmışdır. Mərkəzi Bankın iqtisadi göstəriciləri yalnız ölkədəki iqtisadi proseslərin cari dinamikasını əks etdirməklə kifayətlənmir,

habelə makroiqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərini, pul-kredit alətlərinin tətbiqindəki dəyişiklikləri və onların nəticə etibarilə iqtisadi sabitliyə, inflyasiya proseslərinə, maliyyə bazarlarının dayanıqlılığına təsirini göstərir.

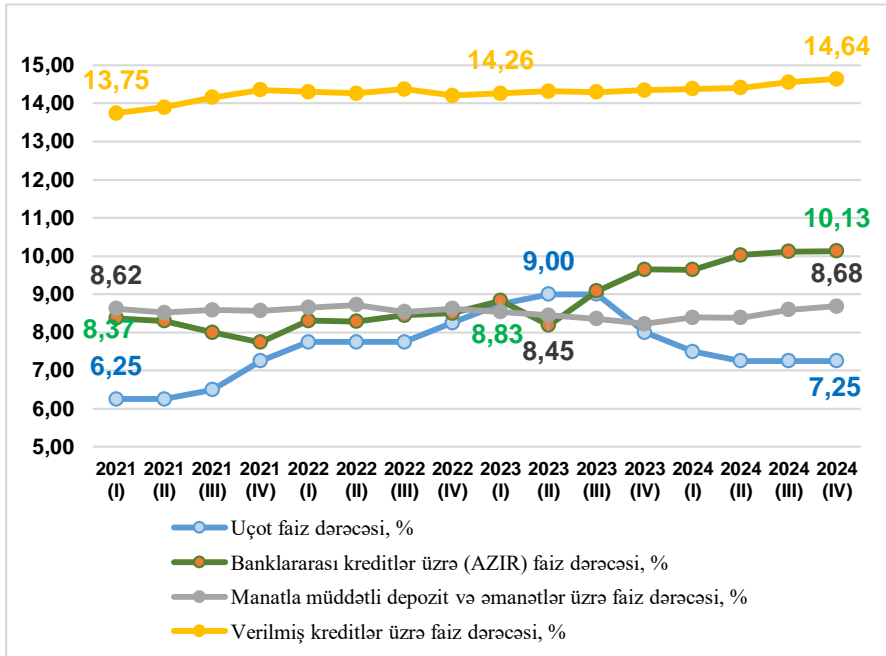
Cədvəl 3. Orta illik inflyasiya göstəriciləri

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Orta illik inflyasiya, %-lə	14.7	12.9	2.3	2.6	2.8	6.7	13.9	8.8	2.2

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumat bazalarına istinad olunaraq müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Cədvəl 3-də görünür ki, inflyasiya 2016–2017-ci illərdə çox yüksək, 2018–2019-cu illərdə isə minimum səviyyədə olub. Bu dəyişkənlik əsasən xarici bazar təsirləri, valyuta məzənnəsi amili və iqtisadi böhranlar, habelə daxili iqtisadi siyasət ilə bağlıdır. Orta illik inflyasiyanın artmasına təsir edən mühüm amillərdən biri də idxal inflyasiyasıdır. Mövcud geosiyasi gərginlik fonunda beynəlxalq əmtəə bazarlarında qiymətlərin mümkün dəyişkənliyi idxal inflyasiyasının artımı ilə bağlı risklər yaradır.

Statistik məlumatlar əsasında tərtib edilən Qrafik 1-dən gəlinən nəticə odur ki, faiz dərəcələrində müvafiq dövrdə dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2021-ci ildən başlayaraq uçot faiz dərəcələrində artım tendensiyası müşahidə edilir. Banklararası kreditlər üzrə faiz dərəcəsi 2021-ci ildə 8.37% olan faiz dərəcəsi dalğalanmalarla artaraq 2024-cü ildə 10.13%-ə çatmışdır. Bu, banklararası kredit bazarında faizlərin ümumi artım meylini əks etdirir. Bundan əlavə, manatla müddətli depozit və əmanətlər üzrə faiz dərəcəsi 2024-cü ildə 8.68%-ə qədər yüksəlmişdir. Qrafikdə müvafiq dövrdə verilmiş kreditlər üzrə faiz dərəcələri yüksəkdir ki, bu da kredit götürənlər üçün əlavə maliyyələşmə xərcləri yaradır.

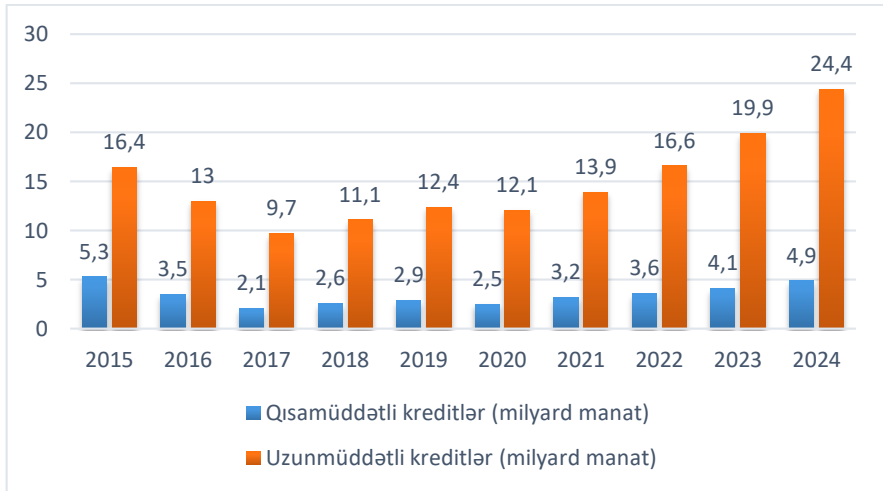

Qrafik 1. Faiz dərəcələrinin dinamikası

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistik məlumat bazalarına istinad olunaraq müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

İllər üzrə statistik göstəricilərin təhlili nəticələrinə əsasən bank aktivlərinin həcmi 2021-ci ilə nisbətən 37.7% artaraq 2024-cü ilin sonunda 53 milyard manata yüksəlib. Kredit portfeli də analoji olaraq 16.7 milyard manatdan 27.5 milyard manata qədər artaraq (1.6 dəfə artım) iqtisadiyyata kredit axınının genişləndiyini göstərir. Yeni kredit qoyuluşları 2021-ci ildə 15 milyard manat olduğu halda 2024-cü ildə 32.8 milyard manata çatıb ki, bu da kreditlərin dövriyyəsinin xeyli sürətləndiyini ifadə edir. Eyni zamanda, yekun nəticə indikatoru olan maliyyə dərinliyi (kredit portfelinin ÜDM-ə nisbəti) 18,4%-dən 23,2%-ə qədər yüksəlib və bu, kreditlərin iqtisadi fəaliyyətə təsirinin güclənməsini əks etdirir (Qrafik 2).

81%, 2024-cü ildə isə 83% təşkil edib. Bankların uzunmüddətli kreditlərə üstünlük verməsi isə real sektora yönəlmiş investisiyaların genişləndiyini və iqtisadi sabitliyin göstəricisidir.

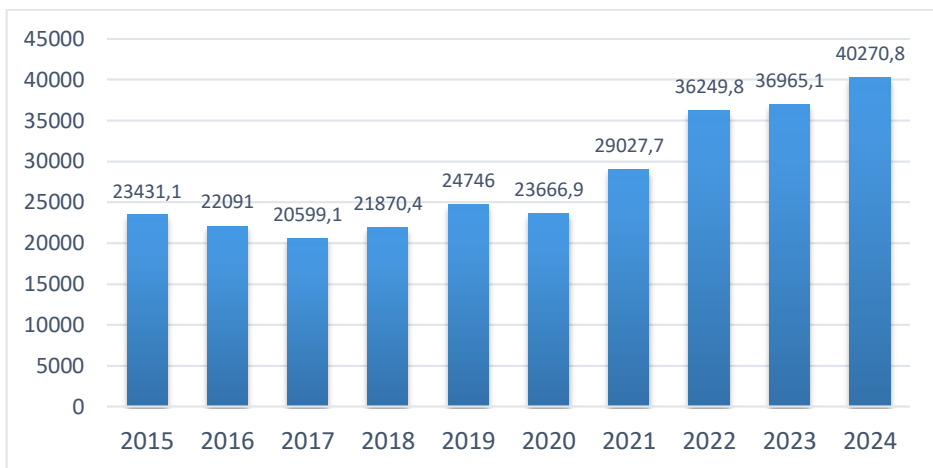

Qrafik 3. Ümumi kredit portfeli göstəriciləri

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistik məlumat bazalarına istinad olunaraq müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Bundan əlavə, son 5 il ərzində biznes kreditlərinin həcmi 1.5 dəfə artaraq 14.8 milyard manata çatıb, onun ümumi kredit portfelindəki payı isə 4.7 faiz bəndi azalaraq 53.8% olub. Eyni zamanda, müvafiq dövrdə kiçik və orta biznes kreditləri isə 45.8% artaraq 2024-cü ildə 6.5 milyard manata çatıb, lakin onların ümumi kredit portfelində payı 2.3 faiz bəndi azalaraq 43.9%-ə düşmüşdür. Bu isə onu göstərir ki, banklar daha çox istehlak kreditlərinə üstünlük verirlər. Bu baxımdan, likvidlik artımı real sektorun istehsal yönümlü hissəsinə deyil, əsasən istehlak bazarına yönəlir və iqtisadi diversifikasiya prosesi zəifləyir⁴.

⁴ Pul-kredit statistikas (statistik məlumat bazası) // [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. – Bakı, 24 dekabr 2024. - URL: <https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators>

Qrafik 4. Cəmi depozit portfelini göstəriciləri, milyon manatla

Mənbə: Mərkəzi Bankın statistik məlumat bazalarına istinad olunaraq müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Qrafik 4-dən görüldüyü kimi 10 il ərzində bank sektorunda depozit portfelinin ümumi həcmi 1.5 dəfədən çox artmışdır. Sektora qoyulan depozitlər illər ərzində ümumilikdə artan, lakin dövrü dalğalanmalarla müşayiət olunan dinamika müşahidə olunur. 2015-ci ildə neft qiymətlərinin aşağı düşməsi nəticəsində qlobal enerji böhranları Azərbaycanın bank sektoruna ciddi təsirlərinin göstərmişdir ki, bu da makroiqtisadi qeyri-sabitliklə nəticələnmişdir. Buna əsasən, 2016-cı ildə depozit portfelini 5.7%, 2017-ci ildə isə 6.8% azalaraq, müvafiq olaraq 22 milyard manat və 20 milyard manat təşkil etmişdir. 2020-ci ildə isə COVID-19 pandemiyasının təsiri ilə depozit portfelini 4.4% azalmışdır. Buna baxmayaraq, ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların nəticəsi olaraq, son illərdə sektorda artımlar müşahidə olunur. Belə ki, qrafikdən də görüldüyü kimi 2024-cü ildə ötən illə (36.9 milyard manat) müqayisədə 8.9% artmaqla 40.2 milyard manat olmuşdur ki, bu da bank sektorunda maliyyə resurslarının toplanmasının səmərəli həyata keçirilməsini sübut edir.

Təhlillər göstərir ki, depozitlərin böyük hissəsini qısamüddətli təşkil etməsi sektorun dayanıqlılığı baxımından riskli hesab edilir ki, bu amil böhranlar zamanı bank sektorunda vəziyyəti çətinləşdirə bilər. Belə ki, tələbolunanadək depozitlərin cəmi depozit portfelində xüsusi

çəkisi 2015-ci ildə 33% təşkil edib, 2017-ci ildə müvafiq göstərici 50%, 2021-ci ildə 68%, 2022-ci ildə isə son illərin pik həddinə çatmaqla 70.4% olmuşdur. 2024-cü ilin nəticələrinə əsasən isə bu göstərici 59.8 faiz təşkil edib. Bank sistemində manatla və xarici valyutada mövcud olan depozitlərin həcmi illər üzrə əhəmiyyətli transformasiyaya məruz qalmışdır. Belə ki, 2015-ci ildə manatla depozitlərin həcmi 4.3 milyard manat, xarici valyutada depozitlərin həcmi 19.1 milyard manat, 2024-ci ildə isə müvafiq olaraq bu göstəricilər 24.7 milyard manat və 15.4 milyard manat olmuşdur. Bundan əlavə, 2018-ci ildə milli valyutada depozitlər (7.5 milyard manat) ümumi portfelin 35%-ni təşkil edirdisə, 2024-cü ildə müvafiq göstərici 62%-ə (24.7 milyard manat) qalmışdır. Son on ildə manatla olan depozitlərin həcmi artmışdır ki, bu da manatın sabitliyini, manatla depozitlər üzrə daha yüksək faizlərin olmasını və nəticədə əhalinin milli valyutaya etimadının artmış olduğunu sübut edir⁵. Aparılmış tədqiqatlar və təhlillər göstərir ki, pul-kredit siyasətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Mərkəzi Bankın daha çevik pul siyasəti həyata keçirməsi iqtisadi dayanıqlığın gücləndirilməsinə töhfə verə bilər.

Dissertasiyanın **“Mərkəzi Bankın pul-kredit sisteminin tənzimlənməsində rolunun artırılması istiqamətləri”** adlı üçüncü fəslində Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının pul-kredit sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, eləcə də müasir dövrdə pul-kredit sisteminin ölkənin iqtisadi inkişafına təsirinin proqnozlaşdırma istiqamətləri ekonometrik modellər əsasında geniş təhlili və qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir.

Qlobal iqtisadiyyatda pul-kredit siyasətinin real sektor göstəricilərinə təsirini əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq iqtisadi idarəetmənin keyfiyyətini yüksəldir və qərarların daha çevik qəbuluna imkan yaradır. Bu məqsədlə müxtəlif ekonometrik yanaşmalar, o cümlədən struktur vektor avtoregressiya (SVAR), VAR modelləri və autoregressiv paylanmış gecikmələr (ARDL) çərçivəsi tətbiq edilərək faiz dərəcəsi, pul kütləsi, məzənnə və inflyasiya arasındakı qarşılıqlı

⁵ Pul-kredit statistikas (statistik məlumat bazası) // [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. – Bakı, 24 dekabr 2024. - URL:

<https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators>

asıllıqlar təhlil olunur. Bu əsasda 186 aylıq müşahidə əsasında beş dəyişənli SVAR/VECM modeli üzrə təhlillər aparılmışdır. Əldə olunan nəticələr pul-kredit siyasətində Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində praktik təklif və tövsiyələrin formalaşdırılmasına imkan yaradır. Beləliklə, müasir dövrdə pul-kredit sisteminin proqnozlaşdırılması yalnız statistik təhlil deyil, habelə strateji idarəetmənin ayrılmaz hissəsidir. Sistem miqyaslı SVAR/VECM və ÜDM-ə əsaslanan fokusa malik ARDL birlikdə ardıcıl ekonometriya arxitekturası təşkil edir. Bu ikipilləli yanaşma əsas suala cavab verir: sabit məzənnə mühitində AMB-nin daxili siyasət alətləri iqtisadi inkişafa və inflyasiyaya nə dərəcədə və hansı kanallər vasitəsilə təsir göstərir?

Modelə daxil edilən dəyişənlər aşağıdakılardır:

Δy_t (real sektorun artımı). Artım tempindən istifadə 2015-ci ilin fevral devalvasiyasından sonra meydana gələn səviyyə sıçrayışını aradan qaldırır və real sektor göstəricisini pul və qiymət seriyaları ilə eyni faiz-dəyişmə miqyasına gətirir.

Δg_t (real ÜDM artımı). Aylıq ÜDM böyümə dərəcəsi mövcud olan aylıq məlumatdan (Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi nəşrlərindən) götürülüb və birbaşa aylıq artım tempinə əsaslanır.

Π_t (inflyasiya). İstehlak Qiymətləri İndeksinin (CPI) aylıq loq fərqə çevrilməsi baza effektlərinə həssas olmayan, fasiləsiz artım dərəcəsi yaradır. Pul-kredit sərhləşməsi borclanma xərcini yüksəldir və tələbi sıxışdırır, lakin qiymətqoyma ləngimələri səbəbindən π_t -yə təsir yalnız bir müddət sonra müşahidə edilməlidir.

i_t (uçot-faiz dərəcəsi). Faiz koridorunun orta nöqtəsi kommərsiya banklarının “overnight” (bankların 1 iş günü müddətinə bir-birinə (və ya Mərkəzi Banka) borc pul verməsi və ya borc alması) bazarlarda bir neçə gün ərzində arbitraj etdiyi səviyyədir və monetar qurumların qərarlarından dərhal sonra ən operativ siyasət siqnalı kimi çıxış edir. Koridorun sərhədlərini ayrıca daxil etmək zəruri sayılmır.

Δm (pul kütləsi). M3 ev təsərrüfatlarının və müəssisələrin müddətli depozitlərini əhatə edir və likvidlik saxlama dəyərinə həssasdır, sərhlə siyasət fonunda depozit artımı ləngiyir və Δm_t uzunmüddətli ortadan aşağı düşür.

Cədvəl 4. Dəyişənlər barədə məlumat

Simvol	Tərif və transformasiya	Mənbə	1 faiz bəndi artıma gözlənilən reaksiya
Δy_t	Real sektorun artım tempi: mövsümi düzəlişli sənaye buraxılışının (sabit AZN) $100 \times$ loq birinci fərqi	Dövlət Statistika Komitəsi	↓ – real aktivlik daralır
Δg_t	Aylıq Real ÜDM artımı $100 \times$ loq birinci fərqi	Dövlət Statistika Komitəsi	↓ – genişlənmiş aktivlik daralır
Π_t	İnflyasiya: mövsümi düzəlişli CPI-nin $100 \times$ loq birinci fərqi	Dövlət Statistika Komitəsi	↓ – gecikmə ilə dezinflyasiya
i_t	AMB-nin yenidən maliyyələşdirmə koridorunun orta nöqtəsi (illik, faiz bəndi)	Azərbaycan Mərkəzi Bankı	↑ – tərif üzrə yüksəlir
Δm_t	Geniş pul artımı: M3-ün $100 \times$ loq birinci fərqi	Azərbaycan Mərkəzi Bankı	↓ – likvidlik sıxlaşır

Mənbə: “R” statistik proqram təminatı vasitəsi ilə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Ekonometrik model. İki dörd-dəyişənli struktur VAR paralel şəkildə qiymətləndirilir:

$$A_0 y_t^{(1)} = A_1 y_{t-1}^{(1)} + A_2 y_{t-2}^{(1)}, \quad y_t^{(1)} = [\Delta y_t, \pi_t, i_t, \Delta m_t],$$

$$A_0 y_t^{(2)} = A_1 y_{t-1}^{(2)} + A_2 y_{t-2}^{(2)}, \quad y_t^{(2)} = [\Delta y_t, \pi_t, i_t, \Delta m_t],$$

Hər iki sistem eyni cari-zaman matrisini A_0 , proqnoz əmsal matrisi A_1 , A_2 və gecikmə ardıcılığını $p=2$ paylaşır, bu dəyər Schwarz və Hannan–Quinn meyarlarını minimumlaşdırır və qalıqlarda korrelyasiya söynənir. Struktur şoklar $\varepsilon_t^{(j)}$ ($j = 1, 2$) öz-aralarında ortoqonal olub vahid dispersiya ilə normallaşdırılır. Pulun klassik neytrallığı real-aktivlik artımının uzunmüddətli reaksiyasını sıfıra məcbur etməklə tətbiq olunur ki, bu, kumulyativ impuls reaksiyası matrisi $C(1)$ üzərində məhdudiyətlə həyata keçirilir və siyasətdən qaynaqlanan çıxış azalmasının yalnız müvəqqəti olmasını təmin edir.

Səviyyə vektorları $[y_t^{(j)}]_{levels}$ üzərində Johansen iz və maksimum öz-dəyər statistikasını qiymətləndirilir. Qiymətlər və pul arasında uzunmüddətli əlaqə mövcuddursa ($r=1$), hər VAR aşağıdakı vector-error-correction model şəklinə gətirilir:

$$\Delta y_t^{(j)} = \alpha \beta y_{t-1}^{(j)} + \Gamma_1 \Delta y_{t-1}^{(j)} + \Gamma_2 \Delta y_{t-2}^{(j)} + A_0^{-1} \varepsilon_t^{(j)},$$

burada $\beta y_{t-1}^{(j)}$ uzunmüddətli pul-qiymət tarazlığını, α isə dəyişənlərin həmin tarazlığa qayıtma sürətini göstərir. Error-correction termini fərqləndirmə prosesində kointeqrasiya məlumatının itirilməsinin qarşısını alır.

Məlumatın ilkin emalı və metodoloji prosedurların xülasəsi. Bütün səviyyə seriyaları əvvəlcə iki dəyişən (dummy) ilə genişlənməmiş Dickey–Fuller (ADF) və KPSS testləri ilə yoxlanılmışdır:

$D_{2015-02}$ – 2015-ci ilin fevralında baş vermiş ikili devalvasiya;

$D_{2020-03}$ – 2020-ci ilin martında tətbiq olunmuş COVID-19 karantini.

Uzunmüddətli neytrallıq tələbi kumulyativ impuls-reaksiya matrisi $C(1)$ -in elementlərinə məhdudiyət qoymaqla tətbiq edilir, belə ki, uçot dərəcəsi şokunun Δy_t (və ya Δg_t) üzərində 60 ay sonrası toplam təsiri sıfıra bərabər olur. Struktur şoklar alındıqdan sonra hər iki sistem üçün 24 aylıq ortoqonal impuls-reaksiya funksiyaları qurulur.

Cədvəl 5. Faiz dərəcəsi şokunun təsirləri

Model	$\Delta g_t / \Delta y_t$	$\Pi_t (\Delta \pi_t)$	Δm_t
GDP-VAR(2)	-0,193 (h = 3)	+0,105 (h = 2)	+0,466 (h = 2)
IND-VAR(2)	-0,218 (h = 1)	+0,120 (h = 2)	+0,449 (h = 2)

Mənbə: “R” statistik program təminatı vasitəsi ilə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Hər VAR üçün 12 aylıq öncəgörmə horizontunda Δ aktivlik və π dəyişkənliyinin hansı hissəsinin faiz dərəcəsi və pul artımı şokları ilə izah olunduğu hesablanır. Bu paylar sabit məzənnə rejimində monetar ötürmənin “qiymət” və “kəmiyyət” kanallarının nisbi əhəmiyyətini ölçür. Dinamik sabitlik resursiv öz-dəyər qrafikləri ilə, parametrlər sürüşmələri isə CUSUM-of-Squares diaqramları ilə qiymətləndirilir.

Cədvəl 6. 12 ay üfүүүndə FEVD – faiz dərəcəsi (di) və geniş pul kütləsinin (dm) şoklarının payı, %

Model / Dəyişən	di-payı	dm-payı	di + dm
GDP-VAR(2)			
Δg_t	3,6	0,9	4,5
Π_t	1,2	0,2	1,4
Δm_t	3,0	—	3,0
IND-VAR(2)			
Δy_t	0,06	3,5	3,6
Π_t	1,06	0,07	1,1
Δm_t	2,9	—	2,9

Mənbə: “R” statistik proqram təminatı vasitəsi ilə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

İnflyasiyanın proqnoz-xəta parçalanması hər iki modeldə çox cüzi monetar izah payına malikdir ($\approx 1.1-1.4\%$). Bu da sabit məzənnə rejimində qiymət dinamikasına enerji qiymətləri, idxal tarifləri kimi xarici amillərin üstün təsirini vurğulayır. Ümumilikdə, impuls-cavab trayektoriyaları və FEVD cədvəlləri göstərir ki, faiz dərəcəsi siyasəti ötürülməsi ilk növbədə real sektor üzərində tez-fasiləli, lakin qısamüddətli kontraksiya yaradır. İnflyasiya təsirləri zəif və gecikmişdir ki, bu, sabit nominal kursun idxal olunan qiymət təzyiqlərini amortizasiya etdiyini təsdiqləyir.

Ekonometrik təhlillərin əsas nəticələri:

- Pul-kredit siyasətinin sərtləşdirilməsi iqtisadiyyata ilk təsirini real sektor üzərində göstərir. ÜDM göstəricisində təsir daha gec üzə çıxır. Bu nəticə onu göstərir ki, sərt pul siyasəti əvvəlcə istehsal sektorunu zəiflədir, daha sonra isə məcmu tələb kanalı vasitəsilə ümumi iqtisadi aktivliyə təsir edir.
- Faiz kanallarının rolu üzrə aparılan təhlillər göstərir ki, real sektor üzərində əsas təsir məzənnə kanalı vasitəsilə formalaşır. ÜDM göstəriciləri üzrə isə faiz dərəcəsi qərarlarının təsiri daha güclüdür. Bu nəticə göstərir ki, sənaye istehsalı daha çox kredit resurslarının mövcudluğundan asılıdır, halbuki ümumi iqtisadi aktivlik faiz

dərəcələrindəki dəyişikliklərə daha həssas reaksiya verir.

- Qiymətlərə təsir baxımından pul-kredit siyasətinin sərtləşdirilməsi qiymət səviyyəsinə nəzərəcarpacaq dərəcədə güclü təsir göstərmir. Bu nəticə göstərir ki, sabit məzənnə rejimi idxal qiymətlərinin təsirini amortizasiya edir, daxili bazarda isə qiymətqoyma inzibati və struktur məhdudiyyətlər səbəbindən gecikmiş reaksiya ilə həyata keçir.
- Monetar siyasətin təsir mexanizminin sabitlik və böhran rejimlərində davranışı üzrə təhlillər göstərir ki, böhran və qeyri-sabit dövrlərdə (məsələn, 2015 və 2020-ci illərdə) faiz dərəcələrinin iqtisadiyyata ötürücülük mexanizmi zəifləyir və təsirləri daha gecikmiş formada özünü göstərir. Bu mərhələlərdə əsas rol daha çox məzənnə və kredit kanallarına məxsus olur. İqtisadi baxımdan sabit dövrlərdə isə faiz dərəcələrinin təsiri nisbətən daha sürətli müşahidə olunur.

Ümumilikdə, aparılan empirik təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda pul siyasətinin ötürücülüğündə məzənnə kanalının başlıca rol oynayır. Faiz və qiymət kanalları isə nisbətən zəif təsir göstərir. Eyni zamanda, manatın nominal effektiv məzənnəsi inflyasiya idxalına əhəmiyyətli təsir göstərən amillərdən biridir. Uzunmüddətli əlaqələrin qeyri-sabitliyi və xarici amillərin güclü təsiri transmissiyanın nəticələrini davamlı şəkildə yenidən formalaşdırır. Azərbaycan Mərkəzi Bankının pul-kredit siyasəti beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, faiz kanalının gücləndirilməsi, valyuta rejimində çevikliyin artırılması və bank sektorunun dayanıqlığının təmin olunması istiqamətində inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının pul-kredit sisteminin tənzimlənməsində səmərəliliyin artırılması istiqamətində aparılan təhlil və qiymətləndirmə əsasında aşağıdakı **nəticələr** əldə olunmuş, yekun **təklif** və **tövsiyələr** verilmişdir:

➤ Ölkəmizdə qiymət sabitliyinin başlıca lövbəri məzənnə sabitliyidir. Məzənnə sabitliyi inflyasiyanın hərəkət trayektoriyasına təsir edən əsas amildir. Manatın kursu faktiki olaraq lövbər rolunu oynadığından, uçot dərəcəsinin inflyasiya gözləntilərinə təsir imkanları məhdud qalır. İqtisadiyyatın dollarlaşma dərəcəsi və idxalın ÜDM-də böyük paya malik olması qiymət dinamikasının

əsasən xarici xərc şokları ilə formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən də pul aqreqatları ilə inflyasiya arasında uzunmüddətli kointeqrasiya əlaqəsi müşahidə olunmur. Buna əsasən beynəlxalq təcrübədə, mərkəzi banklar “forward guidance” adlanan kommunikasiya strategiyasından geniş istifadə edirlər. Onlar rüblük proqnoz cədvəllərini və faiz dərəcələrinin gözlənilən trayektoriyasını əvvəlcədən açıqlayaraq bazar gözləntilərini sabitləşdirir və pul siyasətinin təsirini gücləndirirlər. Mərkəzi Bank manat üçün mərhələli şəkildə $\pm 2\%$ -lik idarə olunan məzənnə koridorunun tətbiq etməsi və Monetar Siyasət Hesabatında ən azı 8-12 rüb qabağa faiz trayektoriyasını dərc etməsi məqsədəuyğundur.

➤ Tədqiqatda aparılmış ekonometrik təhlilin (struktur VAR analizi) nəticələri göstərir ki, uçot dərəcəsinin artımı real sektora yalnız qısamüddətli təsir, inflyasiya göstəricilərinə isə statistik baxımdan əhəmiyyətli təsir göstərmir. Bu nəticə beynəlxalq ədəbiyyatda (Woodford, Keynesçi yanaşmalar) vurğulanan “gözləntilər kanalı” effektinin Azərbaycanda zəif olduğunu təsdiqləyir. Əsas səbəb sabit məzənnə rejimi və iqtisadiyyatda nisbətən yüksək dollarlaşma səviyyəsidir ki, bu da faiz siyasətinin ötürülməsini məhdudlaşdırır. Faiz dərəcələrinin iqtisadiyyata transmissiyasının gücləndirilməsi məqsədilə hökumət tərəfindən tətbiq olunan subsidiyalaşdırılmış kredit mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, maliyyə sektorunda dollarizasiya səviyyəsinin azaldılması, habelə pul-kredit siyasətinin kommunikasiya strategiyasında inflyasiya gözləntilərinin lövbərlənməsi fenomenindən daha sistemli və aktiv şəkildə istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

➤ Statistik təhlillər göstərir ki, bank sektoru iqtisadi artımı əhəmiyyətli dərəcədə dəstəkləmir. Son illərdə ÜDM-də neft sektorunun payı azalmışdır. Buna baxmayaraq, hələ də iqtisadi inkişafın formalaşmasında neft-qaz sektorundan əldə olunan gəlirlər üstünlük təşkil edir. Bu baxımdan, bank sektorunun iqtisadi artımı daha çox dəstəklənməsi məqsədilə kreditlərinin istehlakdan investisiya və istehsal yönümlü sahələrə istiqamətləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün maliyyəyə çıxışın daha da asanlaşdırılması, uzunmüddətli və aşağı faizli kredit resurslarının formalaşdırılması, dövlət zəmanətləri və risk bölüşdürmə

mexanizmlərinin genişləndirilməsi, bank-real sektor əlaqələrinin yaxşılaşdırılması, habelə maliyyə bazarlarının daha da inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

➤ Təhlillərə əsasən biznes kreditləri həcmnin ümumi kredit portfelində payının aşağı olması real sektorun inkişafı və iqtisadiyyatın diversifikasiyası üçün çətinlik yaradır. Real sektorun dəstəklənməsi məqsədilə biznes kreditlərinin həcmnin artırılması üçün maliyyə infrastrukturunun gücləndirilməsi məqsədəuyğundur. Bu baxımdan kredit müəssisələrinin daha sərfəli və əlverişli şərtlərlə biznes kreditləri təqdim etməsi, habelə dövlətin və maliyyə qurumlarının birlikdə əməkdaşlıq etməsi ilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün təkmilləşdirilmiş maliyyə məhsullarının yaradılması təşviq edilə bilər. Eyni zamanda, Azərbaycan üzrə aparılan modelləşdirmə göstərir ki, KOB kreditlərinin portfeldə payının azalması pul siyasəti impulsunun real sektora ötürülməsini zəiflədir. Bu problemin həlli üçün KOBİA ilə birgə portfel zəmanəti fondunun yaradılması və həcmnin ÜDM-in ən azı 1%-nə çatdırılması məqsədəuyğun olar. Bu mexanizm nəticəsində pul-kredit siyasətinin likvidlik kanalı daha balanslı şəkildə fəaliyyət göstərə bilər.

➤ Həyata keçirilən genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar bank sektorunda maliyyə resurslarının toplanmasının daha səmərəli təşkilinə və bank sisteminin ümumi dayanıqlığının artmasına şərait yaradır. Buna baxmayaraq, təhlillər göstərir ki, depozitlərin böyük həcmi qısamüddətli depozitlər təşkil etməsi sektorun dayanıqlılığı baxımından riskli hesab edilir ki, bu da böhranlar zamanı bank sektorunda vəziyyəti çətinləşdirə bilər. Bu amil depozit sahiblərinin bank sektorunun dayanıqlığına dair gözləntilərin tam müsbət olmadığını, o cümlədən əhəlinin likvidliyə üstünlük verməsini, bank sektorunda risklərin baş verməsi ehtimalının və ümumilikdə, bank sektoruna etimadın nisbətən məhdud səviyyədə olduğunu göstərir.

➤ Aparılmış təhlillərə əsasən, son illərdə 1D AZIR (Təminatlı Banklararası Pul Bazarında Bençmark Dərəcəsi) indeksi ilə uçot faiz dərəcəsi arasındakı spredin azalması müşahidə edilib. Bu dinamika 1D AZIR indeksi ilə uçot dərəcəsinin daha yaxın səviyyədə sabitləşdiyini və Mərkəzi Bankın uçot faiz dərəcəsinin digər bazar

faizlərinə təsirinin zamanla daha da gücləndiyini göstərir. Pul siyasətinin əməliyyat çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində AZIR indeksinin uçot dərəcəsinə daha da yaxınlaşması və aradakı spredin minimum səviyyədə saxlanması məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən likvidliyin effektiv idarə olunması, açıq bazar əməliyyatlarının səmərəli həyata keçirilməsi, faiz dəhlizi mexanizminin tətbiqi və banklara qısamüddətli kredit və depozit imkanlarının təqdim edilməsi məqsədəuyğundur.

➤ Ölkə iqtisadiyyatının neft-qaz gəlirlərinə yüksək həssaslığı səbəbindən qlobal iqtisadiyyatda baş verən dəyişkənliklər milli iqtisadiyyata və makroiqtisadi sabitliyə, o cümlədən manatın məzənnəsinə təsir göstərir. Bu baxımdan, milli valyutanın devalvasiya riskinin azaldılması məqsədilə daha çevik və koordinasiyalı makroiqtisadi siyasət tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir. Milli valyutanın devalvasiya risklərinin mövcudluğu şəraitində xarici birbaşa investisiyaların axını iqtisadiyyata fasiləli şəkildə daxil olur. Bu baxımdan, manatın sabitliyinin qorunması və devalvasiya risklərinin minimuma endirilməsi üçün səmərəli fiskal və monetar siyasət mexanizmlərinin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşma ixracyönlü sektorların rəqabət qabiliyyətinin qorunmasına, investisiya mühitinin sabitliyinə, inflyasiya gözləntilərinin səmərəli idarə olunmasına, tədiyyə balansının dayanıqlılığına və valyuta bazarındakı potensial şokların təsirinin minimuma endirilməsinə şərait yarada bilər. Bununla bağlı aşağıdakı təklifləri nəzərə almaq məqsədəuyğundur:

- Pul siyasətinin inflyasiya hədəflənməsi rejiminə uyğunlaşdırılması məqsədilə inflyasiyanın hədəf diapazonunda ($4\pm 2\%$) saxlanılması və bu məqsədlə qərarların makroiqtisadi proqnozlara əsasən verilməsi, inflyasiyanın tələb və təklif yönümlü risk amillərinin nəzərə alınması, habelə gözləntilərin idarə olunması mexanizmlərinin gücləndirilməsi;
- Valyuta siyasətində daha çevik yanaşmaya keçidin təşviq olunması, valyuta korreksiyası üzrə proqnozlaşdırıla bilən mexanizmlərin qurulması, həmçinin kredit və investisiya risklərinin qiymətləndirilməsində valyuta dəyişkənliyinin nəzərə alınması;
- Valyuta ehtiyatlarının səmərəli idarə olunması, ehtiyatlardan məqsədyönlü istifadə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və böhran

zamanı onların makroiqtisadi sabitliyi təmin edən amortizator kimi effektiv tətbiq edilməsi;

- Makroiqtisadi sabitliyin qorunması məqsədilə fiskal və monetar siyasətlər arasında effektiv koordinasiyanın gücləndirilməsi, hər iki siyasət istiqamətinin strateji məqsədləri arasında qarşılıqlı uyğunluğun təmin edilməsi.

➤ Mərkəzi Bankın kommunikasiya siyasətini proaktiv qurması, valyuta bazarına vaxtında və koordinasiyalı müdaxilələr etməsi zəruri hesab olunur. Bu istiqamətdə iqtisadi proqnozların düzgün verilməsi və gələcək meyllərin müəyyənəşdirilməsi üçün makroiqtisadi dəyişənləri dəqiq təhlil etməyə imkan verən Dinamik Stoxastik Ümumi Tarazlıq (DSGE) modelin hazırlanması məqsədəuyğundur.

➤ Pul-kredit siyasətinin səmərəliliyinin və maliyyə sektorunun iqtisadi inkişafda rolunun artırılması məqsədilə inflyasiya, pul aqreqatları, kredit və depozit portfeli göstəriciləri, eləcə də maliyyə bazarlarının həcmi və artım templəri üzrə əsas hədəf göstəricilərinin (KPI) sistemli şəkildə təhlil olunması məqsədəuyğun hesab edilir. Bu çərçivədə pul kütləsinin dinamikası, iqtisadiyyata yönəldilmiş kredit qoyuluşları, bank aktivləri, cəlb edilmiş depozitlər və faiz dərəcələri kimi hədəf göstəricilər vasitəsilə aparılan monitoring maliyyə bazarlarının dərinliyini, likvidlik səviyyəsini və ümumilikdə makroiqtisadi sabitliyi obyektiv qiymətləndirməyə imkan yaradır. Eyni zamanda, sözügedən göstəricilərin qarşılıqlı əlaqədə təhlili və düzgün proqnozlaşdırılması pul-kredit alətlərinin iqtisadi artım və qiymət sabitliyi üzərində təsir mexanizmlərinin daha dəqiq müəyyən edilməsinə şərait yarada bilər.

➤ Ölkəmizdə qeyri-bank maliyyə seqmentinin, o cümlədən sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində islahatlar həyata keçirilir. Buna baxmayaraq, sığorta penetrasiyasının (yığılmış sığorta haqlarının ÜDM-ə nisbəti) aşağı (1–2% intervalı) olması, sığorta şirkətlərinin zərərlik göstəricilərinin yüksəlməsi, bazarda rəqabət mühitinin məhdudluğu, sığorta üzrə risklilik səviyyəsinin, habelə sığorta şirkətlərinin mənfəətlilik və rentabelliyyəsinin təmin olunması ilə bağlı çağırışlar mövcuddur. Bu baxımdan, risk portfelinin sığorta obyektləri və predmetlər üzrə diversifikasiyasının, portfelin idarə

olunması üzrə rəqabətin artırılması və yeni sığorta məhsullarının inkişaf etdirilməsi, sığorta penetrasiyasının artırılması və texnologiyaların (insurtech) tətbiqinin genişləndirilməsi məqsədəuyğundur.

➤ Azərbaycan Mərkəzi Bankı Bazel Əsas Prinsiplərinə uyğunluq istiqamətində mühüm addımlar atmışdır. Lakin əməliyyat və bazar risklərinin ölçülməsi üçün zəruri məlumat bazası tam formalaşmadığından risk əsaslı nəzarət mexanizmlərinin effektivliyi hələlik məhduddur. Bank sektorunda orta kapital adekvatlığı 2024-cü ilin sonuna 17.6 faiz təşkil edib ki, bu da Mərkəzi Bankın minimum tələbindən çoxdur və Bazel III tələblərini xeyli üstələyir. Bu göstərici bazel tələblərindən xeyli artıq olduğuna görə, əlavə kapital tələblərinin mənimsənilməsi ciddi maliyyə yükü yaratmadan mümkündür. Lakin sistem əhəmiyyətli banklar üçün daha sərt tələblərin tətbiq olunması məqsədəuyğundur (məsələn, 1%-lik əlavə leverec tələbi və 2.5%-lik kontr-tsiklik kapital buferi). Ümumilikdə, kapital adekvatlığı tələblərinin keçid müddətləri ilə balanslaşdırılmış tətbiqi və stress-test mexanizmlərinin real qərarvermədə istifadəsinin artırılması bazar intizamını gücləndirə bilər. Bu tədbirlər nəticəsində faiz şoklarının kredit kanalında müşahidə olunan “gecikmə” effekti zəifləyər, yəni pul-kredit siyasətin transmissiyası daha səmərəli ola bilər.

➤ Azərbaycan bank sektorunda sabitliyin möhkəmləndirilməsi üçün qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinə uyğun risk əsaslı nəzarətin dərinləşdirilməsi zəruridir. Bu məqsədlə bankların kapital adekvatlığının stress-testlər əsasında qiymətləndirilməsi, kredit portfellərinin sektorlar üzrə diversifikasiyasının məcburi normativlərlə stimullaşdırılması, likvidlik əmsallarının gündəlik monitorinqi və erkən xəbərdarlıq indikatorlarının (early-warning indicators) tətbiqinin real qərarvermədə istifadəsinin artırılması tövsiyə olunur. Belə yanaşma, həm Basel III standartlarının tələbləri ilə uzlaşır, həm də maliyyə sabitliyinin qorunmasında proaktiv nəzarət imkanlarını genişləndirərək, sistem risklərinin vaxtında aşkarlanmasına və idarə olunmasına şərait yaradır.

➤ Statistik rəqəmlərə əsasən, son illərdə ölkədə ödəniş kartları vasitəsilə aparılan ölkədaxili əməliyyatlarda nağdsız dövriyyənin həcmi və nağdsız dövriyyənin ödəniş kartları vasitəsilə aparılan ölkədaxili ümumi əməliyyatlardakı payı artmışdır. Nağdsız

ödənişlərin artımında müsbət tendensiyanın olması kiberhücumların və məlumatların oğurlanması risklərini də artırır. Bu baxımdan, ödəniş infrastrukturunda “zero-trust” prinsipinə əsaslanan təhlükəsizlik standartlarının tətbiqi, milli səviyyədə kiberdayanıqlılıq strategiyasının gücləndirilməsi və bank sektorunda “cyber stress-test”lərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

➤ Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin analitik çərçivəsinin gücləndirilməsi məqsədilə qabaqcıl beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan süni intellekt əsaslı modellərdən mərhələli şəkildə pilot layihə olaraq istifadə olunması məqsədəuyğun hesab edilir. Makroiqtisadi göstəricilərin proqnozlaşdırılmasında, iqtisadi risklərin öncədən müəyyən edilməsində, inflyasiya proqnozlarında və qərar qəbuletmə mexanizmlərinin analitik əsaslarının gücləndirilməsi baxımından sözügedən modellərin tətbiq edilməsi tövsiyə olunur.

➤ Azərbaycanda rəqəmsal ödəniş sistemlərinin inkişaf etdirilməsi çərçivəsində real vaxt ödəniş sistemləri pul-kredit siyasətinin ötürülmə sürətini və maliyyə inklüzivliyini gücləndirən əsas mexanizmlərdən biri hesab olunur. Araşdırmalara görə ölkəmizdə Milli Ödəniş Sistemi (MÖS) infrastrukturunun əsas komponentləri olan AZİPS və XÖHKS sistemlərinin nüvələri ISO20022 standartının tələblərinə uyğunlaşdırılıb. Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının hesabatında vurğulandığı kimi, ani ödəniş platformaları pul dövriyyə sürətini artırır və pul-kredit siyasətinin təsirini real sektora daha tez ötürür. Beynəlxalq nümunələr də bunu təsdiqləyir: ABŞ-da FedNow və Braziliyada Pix sistemləri göstərmişdir ki, 24/7 RTGS (Real Time Gross Settlement) infrastrukturunun ISO20022 açıq API-lərlə inteqrasiyası beş il ərzində ödənişlərin 70%-dən çoxunu rəqəmsallaşdırmağa imkan verir. Bu isə həm əməliyyat xərclərini azaldır, həm də bank-müştəri münasibətlərində likvidlik axınıni sürətləndirir. Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi çərçivəsində “AZ-Fast” ani ödəniş sistemini tam şəkildə inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğundur.

➤ Mərkəzi bank rəqəmsal valyutası (CBDC) müasir monetar siyasətdə həm inklüzivliyi, həm də real vaxt məlumat bazasını gücləndirən innovativ alət kimi çıxış edir. BIS-in 2023-cü il CBDC sorğusunun nəticələri göstərir ki, faizsiz model və təxminən 4%-lik

saxlama limiti depozit qaçışı riskini minimuma endirir, eyni zamanda maliyyə inklüzivliyini artırır və iqtisadiyyat haqqında daha operativ məlumat toplanmasına imkan verir. Azərbaycan üçün uyğun yanaşma kimi limitli və faizsiz “Rəqəmsal Manat” pilot layihəsi həyata keçirilə bilər. Bu çərçivədə hər müştəri üçün 500 AZN limitli və offline funksiyalı rəqəmsal cüzdan nəzərdə tutula bilər. Belə bir mexanizm “AZ-Fast” ani ödəniş platforması ilə inteqrasiya olunaraq regionlarda nağd pula olan asılılığı azaldar, habelə Mərkəzi Banka yüksək tezlikli istehlak və xərcləmə məlumatlarını təqdim edərək “now-casting” modellərinin dəqiqliyini artırır.

➤ Müasir pul-kredit siyasətinin səmərəliliyi yalnız alətlərdən deyil, həm də məlumat bazasının operativliyindən asılıdır. Sürətli ödəniş infrastrukturuna və gələcəkdə CBDC-yə keçid Mərkəzi Bankın ISO20022 formatında zəngin tranzaksiya məlumatları əldə etmək imkanı verəcəkdir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, FedNow Guide artıq ABŞ-da real vaxt limitlərinin idarəsi üçün “clearing data lake” modulunu tətbiq etmişdir. Azərbaycan üçün də oxşar addım mümkündür. Mərkəzi Bankın "R" və "Python" əsaslı “now-casting” platforması qurması məqsədəuyğundur. Bu platforma ödəniş məlumatları əsasında gündəlik istehlak göstəricilərini və regional dövriyyə indekslərini formalaşdırmağa imkan verəcəkdir. Belə mexanizm faiz dərəcəsi üzrə qərarların daha əsaslı şəkildə verilməsini təmin etməklə yanaşı, SVAR modellərinin daha tez və dəqiq yenilənməsinə də şərait yarada bilər.

**Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı elmi əsərlərdə
dərc olunmuşdur:**

1. Y.T.Məmmədov, “Monetar transmissiya mexanizminin mahiyyəti və əhəmiyyəti” // Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin "Tikinti iqtisadiyyatı və menecment" jurnalı // -Bakı, -2023, №3, -s.144-151.

2. Y.T.Mammadov, “Formation of the institutional base of monetary policy”/ “IV International Scientific and Practical Conference” book of proceedi

3. Y.T.Mammadov, “The economic basis of the role of the central bank in increasing the efficiency of the system” / “V International Scientific and Practical Conference” book of proceedings // -Toronto, -2023, -pp.27-31.

4. Y.T.Məmmədov, “Müasir dövüdə mərkəzi bankların pul siyasətlərinin arxitekturası (transformasiyası)” / Qərbi Kaspi Universitetinin “Elmi xəbərlər” jurnalı (İctimai və Texniki elmlər seriyası) // -Bakı, -2023, №3, -s.144-151.

5. Y.T.Mammadov, “Inflation targeting in monetary and credit policy of central banks” / İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi // “İqtisadi İslahatlar” jurnalı // -Bakı, -2023, №3, -s.44-53.

6. Y.T.Məmmədov, “Maliyyə sisteminin tənzimlənməsinin iqtisadi əsasları” / “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, “Heydər Əliyev və Müasir Azərbaycanın yeni inkişaf dövrü” mövzusunda elmi-praktiki konfransın materialları // -Bakı, -2023, -s.115-122.

7. Y.T.Məmmədov, “Bank sektorunun inkişafında rəqəmsallaşmanın və innovasiyanın rolu” / Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti və Elm və Təhsil Nazirliyinin İqtisadiyyat İnstitutunun birgə təşkilatçılığı ilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “İqtisadiyyatın idarə edilməsinin müasir problemləri və perspektivləri” mövzusunda Respublika Elmi Konfransın materilları // -Bakı, -2023, -s.385-388.

8. Y.T.Mammadov, “Reduction of banking risks and stress tests: A comprehensive analysis” / International Journal of Innovative

Technologies in Economy, // (ERIH PLUS) // - Poland, -2024, №3.

9. Y.T.Məmmədov, “Pul-kredit siyasətinin səmərəlilik göstəricilərinin iqtisadi inkişafa təsiri” / İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi // “İqtisadi İslahatlar” jurnalı // -Bakı, -2024, №2, -s.75-96.

10. Y.T.Məmmədov, “The role of monetary policy of the Central Bank in economic development” / Qərbi Kaspi Universitetinin “Elmi xəbərlər” jurnalı (İctimai və Texniki elmlər seriyası) // -Bakı, -2024, №1, -s.119-126.

11. Y.T.Mammadov, “Macroeconomic effects of monetary policy decisions of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan” / Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu və Bakı Dövlət Universitetinin birgə təşkilatçılığı ilə baş tutan ümummilli lider Heydər Əliyevin 100 illiyinə həsr edilmiş doktorant və gənc tədqiqatçıların XXVI Respublika Elmi Konfransın materilları (NASCO XXVI) // - Bakı, -2024, -s.589-593.

12. Y.T.Məmmədov, “Azərbaycan Respublikasında xarici sərmayəli bankların kapitallaşma səviyyəsi” / “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş doktorant və gənc tədqiqatçıların “Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişafın formalaşmasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu” mövzusunda respublika elmi-praktiki konfransın materialları // -Bakı, -2024, -s.127-130.

13. Y.T.Mammadov, “Monetary policy reforms of central banks in the digital age”/ “3. Uluslararası İPEK YOLU, Bilimsel Araştırmalar” Kongresi // -Semerkand, -2024, -pp.1038-1047.

14. Y.T.Mammadov, “Towards a green future: the role of banking in environmental sustainability”/ “XXI. International Balkan and Near Eastern Congresses Series on Economics, Business and Management” book of proceedings // - Plovdiv , -2024, -pp.347-352.

15. Y.T.Mammadov, “Development directions of the stock market in Azerbaijan in the modern era” / Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC) / “VI. İqtisadiyyat və idarəetmə” sahəsində tədqiqatçıların Beynəlxalq elmi konfransı (ISCEMR-2024) // -Bakı, -2024, -s.1737-1746.

16. Y.T.Mammadov, “Green Banking's Contribution to The Energy Transition: Financing Renewable Energy Projects” / Müasir dövrün trendləri: “Yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf” iqtisadiyyat və sosial elmlər sahəsində tədqiqatçıların Beynəlxalq konfransı (İCRESS-2024) // -Bakı, -2024, -s.16-25.

Dissertasiyanın müdafiəsi “16” Sentyabr 2026-cı il tarixində saat 15:00 da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında (www.unec.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “29” iyun 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 17.06.2026
Kağız formatı: 60x84 ^{1/16}
Həcm: 1 ç.v. (46570 işarə)
Tiraj: 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809